

Василь ЯРЕМЕНКО, канд. іст. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-6755-2083

e-mail: v.yarema@ukr.net

Хмельницький національний університет, Хмельницький, Україна

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ПРОТИСТОЯННІ З ВЕЛИКОДЕРЖАВНИМ ШОВІНІЗМОМ ЛІТЕРАТУРНОГО ҐАТУНКУ

Вступ. Пояснюється, що актуальність теми – в потребі глибшого з'ясування чинників, що зумовили сучасний найагресивніший прояв російського великодержавного шовінізму стосовно України і Заходу.

Методи. Текстологічно-лексичний аналіз творів Шевченка, особливо вступу до поеми "Гайдамаки", в зіставленні з текстами відомих російських письменників і публіцистів.

Результати. Давно констатоване негативне ставлення частини російської критики до нової української літератури, і особливо творів Шевченка, в статті значно конкретизується тлумаченням полемічного змісту Шевченкового вступу до поеми "Гайдамаки" і даними про М. Попова, який на становищі улюбленого гімназійного вчителя знаменитого критика В. Бєлінського міг сприяти формуванню шовіністичного світогляду останнього. Деталізується ставлення Шевченка до того сегменту російської літератури, який пов'язаний зі слов'янофільством. Мовиться про проблему великодержавного шовінізму в російській літературі різних періодів її існування. В контексті теми і питання самоідентифікації подається Шевченків твір "Осія. Глава XIV. Подражаніє".

Висновки. Приклад протистояння Шевченка дозволяє впевненіше вести мову про існування літературної форми шовінізму, що нині трансформується в інформаційну. Шевченків досвід дозволяє світовій спільноті краще усвідомити цю загрозу.

Ключові слова: великодержавний шовінізм, слов'янофільство, література, раціональність, мова, християнство, текст.

Війна росії проти України і західної цивілізації у XXI ст. є яскравим проявом великодержавного шовінізму. Термін "шовінізм" (від франц. chauvinisme, в англomовному світі – "джингоїзм") і відповідне поняття з'явилися з початком XIX ст.

у добу формування модерних націй і національно-визвольних змагань. Шовінізм проявляється в ідеології пропагування переваг одного народу або держави над іншими і відповідній політиці. Він має зв'язок з такими поняттями, як "націоналізм" і "патріотизм", але їх не слід змішувати (див., наприклад: Лизанчук В.). Епітет "великодержавний" або "імперський" був долучений і закріпився трохи пізніше – уже в умовах існування великих імперій, багатонаціональних держав та імперіалізму, як політики переділу світу, встановлення контролю і панування одних держав над іншими шляхом воєнного насильства. Дуже притаманний особливо росіянам. Навіть у період великих революційних потрясінь вони виводять його на передній план, як це зробив на першому зібранні новоствореної партії октябристів один із її лідерів П. Чистяков у 1905 році: "Русский народ потому и владеет шестой частью земного шара, что этому убогому, бедному народу дано от Бога то, чего нет у многих более культурных племен: инстинкт государственности" (цит. за: Дзюба, 2011, с. 214).

Хоч "шовінізм" і "вважається надто декларативним терміном зі стійким психологічним та оціночним забарвленням, розмитим змістом" (див.: Ясь, 2013, с. 651), виокремлюють його різні прояви і форми (расовий, міжстатевий, релігійний, міждержавний тощо), це поняття не могло не зачепити Шевченка як одного із фундаторів сучасної української нації, і передусім її головної ознаки – літературної мови. Метою цієї студії є з'ясування причетності Тараса Шевченка до критики явища "великодержавного шовінізму" і відповідного вираження і самого поняття, і тих джерел, якими живиться сучасний російський шовінізм.

Із шовінізмом на особистісному рівні Шевченко зустрівся уже на початку своєї літературної творчості, принаймні 1840 року, коли з'явилася його збірка "Кобзар" і відгуки на неї. "Ці перші рецензії, – підсумовує Г. Грабович у вступній статті до дуже цінного двотомного зібрання "Тарас Шевченко в критиці", – доволі виразно – хоч і не одноголосно – артикують специфічно спароване судження, мовляв, який же талановитий отой пан Шевченко, але чому він марнує свій талант і свій (і наш) час, пишучи оцією "нікудишньою", "безперспективною" мовою" (Грабович, 2013, с. XXI). Скепсис

щодо нової української літератури висловлювало тоді чимало літераторів, але вчений звертає увагу на таке: "Програмовим і рішучим речником цього заперечення був чільний російський критик цього періоду Віссаріон Белінський, який ще до появи Шевченка оспорував саму *раціональність* (виокремлено Грабовичем. – В. Я.) вибору української мови. У рецензії на Шевченкові "Гайдамаки" він енергійно і недвозначно формулює своє заперечення [...]. Що найбільше бентежило його, це те, що вона поставала не за буцімто універсальними, буцімто суто раціональними законами, як продукт (надбудова?) певної суспільної структуризації і власне держави, а як вольове, децентралізоване, замалим не стихійне явище, якого за законами, чи пак схемами, якими критик керувався (тобто переінтерпретовував або й вигадував), просто не мало бути; за всією його логікою воно не мало *раціонального* (виокремлено Грабовичем. – В. Я.) права на життя" (Грабович, 2013, с. XXV–XXVI). Про те, що бездержавний народ, себто українці, не можуть мати своєї літератури, стверджували, "зовсім у дусі Белінського" (вислів Г. Грабовича), і деякі польські автори. Про це Шевченко міг знати із газети "Tygodnik Petersburski, naukowy, artystyczny i literacki", що виходила в столиці імперії у 1830–1858 роках, де питання іноді набирало дискусійного характеру (див.: Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. XXVIII–XXIX, с. 639 – коментарі, с. 756 – показчик). Зокрема, про це йшлося в публікації Антонія Марцінковського "List do Benedykta Dołęgi, z powodu artykułu w Tygodniku o literaturze wszech-słowiańskiej" в газеті від 19 листопада / 1 грудня 1843 р. (№ 89, с. 529–530) (Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. 112–116, с. 639 – коментарі).

Рецензія Белінського на поему "Гайдамаки" ("Отечественные записки", 1842, т. XXII. – Май, отд. VI, с. 12–14) містить зневажливий вислів "так называемая малороссийская литература", написана в повчальному тоні, переповнена негідними кпинами на адресу автора (див.: Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. 44–66, 622 – коментарі). Г. Грабович про рецензента так прохопився: "Проте, попри виразну упередженість, він помічає різні аспекти схематизації та шаблони..." (Грабович, 2013, с. XXVII). Думаю, що "схематизація і шаблони" – це не точно, бо цього в поемі немає. Натомість Грабовичу варто було б

звернути більшу увагу на інший пасаж Белінського. Закидаючи Шевченкові зазіхання "на тло поета" і пропонуючи йому "рассказывать народу простым, понятным ему языком о разных полезных предметах гражданского и семейного быта", як це робив у "Листах до любезних земляків" Квітка-Основ'яненко, російський критик продовжив: "А то, пожалуй, какой-нибудь волостной мудрец-писарь (только не Шельменко), прочтя ваши "сочинения", ответит вам вашими же словами: "Теплый кожух, только škoda / Не на мене шитий, / А розумне ваше слово / Брехнею підбите ("Гайдамаки", стр. 11)" (цит. за: Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. 45). Ця процитована строфа зі вступу до поеми (р. 97–100) демонструє алогічність і певний стильовий несмак російського критика, очевидно зумовлений поганим знанням української мови. А з іншого боку, як на мене, свідчить про його бездоганний "літературний нюх" і дієвість Шевченкового слова. Адже той звернув увагу, вважаю, на найдосконаліший в поемі щодо змісту і літературної подачі Шевченків випад проти великодержавного шовінізму і, можливо, відчув, що він зачіпає його особисто. Белінський бо свого часу писав: "Что же касается до малороссиян, то смешно и думать, чтоб из их, впрочем прекрасной, народной поэзии, могло теперь что-нибудь развиваться..." (цит. за: Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. 623 – коментарі). А Шевченко в поемі, висміюючи російські псевдофольклор і псевдонародні міщанські романси (р. 86–90) (див.: Івакін, 1968, с. 86–88), так вдало, образно і дошкульно, використовує українську паремію "Теплий кожух і добре підбитий, тільки škoda – не на мене шитий" (див.: Пазяк (Упоряд.), 1990, с. 48; Росовецький, 2015, с. 355–356). Оце "розумне ваше слово" – це адекватна відповідь на згадану так звану "раціональність" стосовно формування української літературної мови, її вибору. А "брехнею підбите" – так само точна вказівка на неправдивість як своєрідну ментальну рису росіян, на яку їхні літератори самі не раз звертали увагу (М. Карамзін, брати Аксакови, М. Салтиков-Шедрін, В. Шукшин та ін), а геніальний Пушкін мимоволі точно передав такими поетичними рядками у незакінченому вірші "Герой" (1830): "Да будет проклят правды свет [...]. Тьмы низких истин мне дороже / Нас возвышающий обман...". Вона особливо проявляється

в наші дні, в інформаційну епоху, перетворюючи її на дезінформаційну. І. Дзюба навів слова однієї московської вчительки, яка 1987 року заявляла: "Нам надоел русский язык, русскими словами слишком долго вдали". І висновував, що "мові доводилося відповідати за російських колонізаторів" (Дзюба, 2006, т. 1, с. 786). Дуже доречно Шевченком використано дієприкметник "підбитий", бо в переносному значенні в словосполученні "брехнею підбите" він означає, як пояснюється в словнику мови Шевченка, "неправдивість, нещирість" (Ващенко та ін. (Ред.), 1964, т. 2, с. 71), а одночасно згадується український фразеологізм "підбивати на гріх" – штовхати на якийсь негожий непорядний вчинок, спокушати чимось поганим (Білодід та ін. (Ред.), 1975, т. 6, с. 394). Ю. Івакін зазначав, що у вступі до поеми "поет іронічно іменує реакційних критиків "письменними", "друкованими", "мудрими" (це – р. 56, 95) (див.: Івакін, 1964, с. 83). І ці епітети ніби готують читача до поданої щойно строфи-випаду, достойно (бо без словесних образ), мовби ноголошуючи на ній як головній ідеї вступу.

П. Одарченко давно помітив, що "злість Белінського, виявлену в його рецензії на "Гайдамаки", цілком слушно пояснив П. Зайцев (Одарченко, 1994, с. 255). Варто навести це пояснення повністю: "Популярний репертуар сюжетів та мотивів, що приносять гроші і славу авторам, був тут дуже дошкульною сатирично-іронічною вихваткою проти Белінського: це ж він, критик-естет, не соромився вихвалити в своїх рецензіях російської патріотичної макалятури такого, наприклад, Полевого з його "Парашею Сибирячкою" та усілякими кавалерійськими героями" (Зайцев, 2004, с. 81). Зверну також увагу й на спогади Івана Тургенєва про Белінського. В них той згадує, що особисто віддав свою поему "Параша" (чи не перший твір) на суд Белінському і здивовано відзначив, що в рецензії на неї ("Отечественные записки", 1843, № 5, отд. VI, с. 1–11) критик "так благосклонно отзывался обо мне, так горячо хвалил меня, что помнится, я почувствовал больше смущения, чем радости" (Тургенев, 1967, т. 14, с. 24, с. 441 – примечания).

У закидах про неможливість української літератури чи не основним аргументом висувалася відсутність в українців своєї державності, а це показувало, що шовінізм російського літературного середовища вже тоді, у своїх першопочатках, набрав великодержавного характеру. Геній російської літератури і творець її сучасної мови О. Пушкін подав вичерпну формулу того, що постання й існування Російської імперії та панівний статус в ній російської мови (особливо для слов'ян) – паралельні, взаємопов'язані, взаємозалежні процеси: "Славянские ль ручьи сольются в русском море, оно ль иссякнет – вот вопрос?". Вона не випадково з'явилася в поезії "Клеветникам России" (1830), коли поляки хотіли збройним повстанням повернути незалежність. Помічено, що й Белінський у своєрідний спосіб теж звертав увагу на цей паралелізм, бо в рецензії на альманах "Ластівка" ("Отечественные записки") поєднав мову і адміністративний устрій: мовляв, "немає малоросійської мови, а є обласне малоросійське наріччя" (див.: Тарас Шевченко в критиці, 2013, т. 1, с. 15; Барабаш, 2011, с. 137). Цікаво, що зневажливе щодо України слово "область" цей автор згадав і пізніше, у скандальному своєму листі до П. В. Анненкова 1–10 грудня 1847 року: "...А с другой стороны, как и жаловаться на правительство? Какое же правительство позволит печатно проповедывать отторжение от него области?" (Белинский, 1956, т. 12, с. 435–442, с. 568–572). Лист яскраво показує, що його автор переймається передусім справами державними, а потім уже літературними, тісно їх поєднуючи.

Виникає питання: звідки Белінський набрався свого унікального шовіністичного жару, нетерпимості до інших народів? Адже відомо, що він надзвичайно грубо, недопустимо висловлювався не лише про українців, а й про китайців, кримських татар, євреїв, німців та інші народи (див.: Сергеев). Із доступних джерел я дізнався, що у Пензенській гімназії багато сприяв його духовному розвитку "преподаватель естественной истории" Михайло Максимович Попов (1801–1872), дозволяючи користуватися своєю бібліотекою. Його критик називав "лучезарным явлением". Я вирішив більше дізнатися про цю людину. Подають його як педагога та письменника, що закінчив історико-літературний факультет Казанського університету

(див.: Попов, Михаил Максимович). У другій іпостасі відомий своїми статтями в журналі "Русская старина". Не зміг всі прочитати, але звернув, зокрема, увагу на назви: "А. С. Пушкин. Новые материалы для его биографии", "Предсказательница войн России в 1849 и 1854 гг.", "Кн. А. С. Меншиков, анекдоты его, шутки и остроты", "Южная армия и Крымская армия при кн. Меншикове", "Собрание истинных сведений в Бухаресте, во время плена Николаевского купца П. Никифорова" (из бумаг М. М. Попова)", "А. П. Ермолов в ополчении", "Д. В. Давыдов и кн. Багратион", "К характеристике императора Николая I и истории его царствования" (див.: Попов). Назви показують, що автор цікавився темами, які стосуються зміцнення і розширення імперії, і то за допомогою історичних осіб, які не гребували найбрутальнішими методами для упокорення інших народів. Особливо прикметна тут постать кривавого генерала О. Єрмолова. Попов у своїй статті повідомляє, що той під час ганебної для Росії Кримської війни середини XIX ст. ненадовго був вибраний начальником ополчення чотирьох центральних губерній. І пафосно продовжує: "Этого мало, русские по всей империи, помышляя о спасении отечества, вспоминали забытого героя" (Попов, 1893, с. 629). Наводить надіслані Єрмолову вірші графині Ростопчиної зі словами: "Народный голос, голос Бога, / Он громко ныне вопиет: / "Вставай, Ермолов! Русь зовет! / Тебе знакома ведь дорога..." (Попов, 1893, с. 631). Можливо, графині пригадалося пушкінське: "Смирись Кавказ: идет Ермолов!" (епілог "Кавказского пленника", який князь П. Вяземський називав "славословием резни"). Між іншим, Шевченко в гостросатиричному тоні згадує цю популярну в аристократичних колах поетесу Є. П. Ростопчину (1812–1858) у своїй седневській передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" і теж в контексті критики великодержавного шовінізму в літературі: "...і щоб не дуже чванилась московская братія своєю Ростопчиною" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 208). У статті Попов цитує й інших віршомазів із таким знайомим для сьогодішнього дня тоном: "И ныне, в тяжкую годину / Как запад весь на нас возстал" (Попов, 1893, с. 632). Попов тут вкотре намагається залучити літературу на службу імперським інтересам. І мимоволі пригадується Шевченків вислів "отвратительная и подлая лесть

русскому оружию", вжитий ним у щоденнику (2.07.1857) після прочитання в "Русском инвалиде" "бесконечного малороссийского стихотворения" свого колишнього приятеля О. Афанасьєва-Чужбинського (Шевченко, 2003, т. 5, с. 38).

У 1839 році М. Попов переїхав до Петербурга, де поступив у III відділення, дослужившись там до таємного радника. Це другий момент, який характеризує шовіністичне спрямування світогляду цієї людини вже у площині його практичної реалізації. Тим паче, що він прямо причетний до розгрому Кирило-Мефодіївського братства. Донощик на братчиків О. Петров згадував: "На другой день... меня потребовали к допросу; показания отбирал начальник 1-й экспедиции (Костомаров его называет делопроизводителем секретной экспедиции) Михаил Максимович Попов, бывший некогда в Казани воспитателем Белинского". Далі Петров розповідає, що саме від нього прийняв пропозицію влаштуватися до них на роботу, а після цього з ним "постійно був у прекрасних стосунках", вважаючи, що у III відділенні Попов був "deus ex machina" всего направления и служебного строя", тобто своєрідним рятувником у складних для цієї поліційної інституції ситуаціях (Петров, 1935, с. 323, 326–327). Протилежна за тональністю згадка про Попова в Шевченковому щоденнику за 15 вересня 1857 р., де він записав "гидке сновидіння": "Будто бы Дубельт с своими помощниками (Попов и Дестрем) в своем уютном кабинете пред пылающим камином меня тщетно навращал на путь истинный, грозил пыткой, и в заключение плюнул и назвал меня извергом рода человеческого" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 100). Повідомляють, що дослідник спадщини Белінського Ю. Оксман виявив, що розлога інформація про кирило-мефодіївців і Шевченка, яку критик наводить в уже згаданому вище листі до Анненкова, "майже повністю почерпнута із таємного рапорту графа А. Ф. Орлова Миколі I". І він "вважає, що справжнім автором рапорту був М. П. Попов, колишній учитель Белінського, котрий став старшим службовцем особливого призначення у Третьому відділі і відіграв важливу роль у провадженні особистої справи Шевченка" (подаю за: Свобода, 1990, с. 105). "...Більш, ніж дивно, що він (Белінський. – В. Я.) не тільки некритично

прийняв версію Третього відділу в справі Шевченка, а й зі щирим схваленням прийняв вирок" – зазначає дослідник В. Свобода (Свобода, 1990, с. 106). Дивуватися тут нічого, бо вчитель і учень керувалися спільними шовіністичними психологічно-світоглядними установками. А вони ведуть до падіння моралі. Коли після смерті Белінського в його родини не залишилося коштів, вирішено було розіграти в лотерею бібліотеку критика, але для цього потрібно було одержати дозвіл із Третього відділу. "Услышав о смерти Белинского, – згадує приятель Белінського, чиновник М. М. Тютчев, – Попов выразил сожаление о столь преждевременной кончине замечательного критика, но только что я заговорил о лотарее, он весь изменился в лице, окрысился и зашипел на меня: "Это все равно, милостивый государь, как если бы вы просили разрешения на объявление о лотарее в пользу семейства государственного преступника Рылеева" (Козловский & Тюнькин (Сост.), 1977, с. 476). Правда, до позитивів Попова слід зарахувати те, що він був публікатором зразків мордовського (зокрема мокшанського) фольклору із Пензенської губернії (див.: Тюстин, Шишкин, 2012, с. 120), але мені не відомо, якими мотивами при цьому керувався. Зринає думка, чи не шукав там традицій московської державності, бо ж в історії згадується Мухшинський улус як частина Золотої Орди.

Варто звернути увагу, що сучасні російські науковці не хочуть помічати шовіністичної суті позиції В. Белінського щодо української мови і літератури. Вони вписують її в тодішню полеміку "о статусе малороссийского языка (чому не "украинского"? – В. Я.) в литературной и научной публицистике XIX века", вказуючи, що критик просто "разделял расхожее мнение о том, что "малороссийское наречие "пригодно только на "жарты" (див.: Борисенко (Ред.), 2012, с. 211). Тим часом від Белінського, здається, беруть початок ще дві взаємопов'язані і постійно культивовані риси російського великодержавного шовінізму в літературі – вплив на неї величезних розмірів (обширів) держави і пов'язаний з цим месіанізм (призначення) – і держави, і літератури. Принаймні український науковець із діаспори П. Голубенко помітив, що вони "особливо яскраво" виступають у Белінського, який писав: "Необъятно пространство

России, велики ее юные силы, безпредельна ее мощь – и дух замирает в трепетном восторге от предошущения ее великого назначения" (цит. за: Голубенко, 1993, с. 70). Цілком контрастною і по суті заперечувальною і протиставною до цієї тези знаменитого критика є думка його великого сучасника, українця Гоголя, який в одному з листів з приводу "Мертвих душ" писав, що "наші простори" й досі залишаються так само порожніми, сумними, безлюдними, непривітними, і "дихає нам від Росії не рідним домом, а якоюсь холодною поштовою станцією" (Гоголь, 1990, с. 116). Зародковий російський месіанізм містився і в таких тезах Белінського: "Русская личность пока – эмбрион, но сколько широты и силы в натуре этого эмбриона..."; "мы будем и юристами, и римлянами в юриспруденции, но мы будем и поэтами, и философами, народом аристократическим, народом ученым и народом воинственным, народом промышленным, торговым, общественным..."; "наше политическое величие есть несомненный залог нашего будущего великого значения..." (цит. за: Сергеев).

І поступово, послуговуючись словами того ж П. Голубенка, думка, про те, що "геополітична велич Російської імперії обумовила велич російської літератури", набирала сили серед російської інтелігенції (див.: Голубенко, 1993, с. 70). Особливо вона стала помітною, коли внаслідок революційних потрясінь імперія почала розпадатися, втрачаючи колишні території. Про цей зв'язок мовиться передусім у текстах В. Львова-Рогачевського, М. Бердяєва, М. Устрялова та інших осіб, частина з яких були пов'язані з такою емігрантською політичною течією, як "зміновіхівство". "Необъятная ширь и простор нашей страны сообщили необычный размах русской литературе" (цит. за: Голубенко, 1993, с. 70, посилання 91 на с. 78), – твердив, наприклад, літературознавець Львов-Рогачевский (1874–1930) в підручнику "Новейшая русская литература", що неодноразово друкувався московськими видавництвами в 1920-х роках.

Російський публіцист князь Є. Трубецькой (1863–1920) в рефераті "Старый и новый национальный мессианизм" і одному з листів констатував: "Так или иначе русский национальный мессианизм всегда выражался в утверждении *русского Христа*, в более или менее тонкой русификации Евангелия", в ідеї

"народа-богоносца" (Трубецкой, 1990, с. 208, 227). Треба зазначити, що в месіанстві атеїста Белінського такі тези не були виразними, але пишним цвітом розквітли у літературній творчості російських слов'янофілів. Стосунки Шевченка зі слов'янофілами ретельно досліджені академіком Іваном Дзюбою. Він звернув увагу на їхній основний догмат стосовно європейського сходу. "Край этот русский, русский и русский! в нем нет разных национальностей и вер; в нем один хозяин – русский народ, одна господствующая национальность – русская" (Дзюба, 1989, с. 327), – цитує цей автор І. Аксакова, зазначаючи, що до кінця своїх днів він стояв на такій позиції і цькував "малоросійський сепаратизм". Академік писав, що в зовнішньополітичних справах слов'янофіли часто були агресивніші і войовничіші за уряд, який мусив їх стримувати (див.: Дзюба, 1989, с. 273, 290). Особлива увага в академіка звернена на порівняння Шевченка і лідера та основного ідеолога слов'янофільства О. Хомякова. Той вважав, що Россия "никогда не принадлежала Европейской системе народов", "всегда жила особняком" и "так было, есть и будет", на революційні події дивився з позиції слов'янофільського "жандарма Європи" (Дзюба, 1989, с. 270). Це добре узгоджується з поглядами сучасних росіян. Дуже доречно він звертає увагу на різницю у любові до Батьківщини, бо ж вона вказує і на принципову відмінність й у ставленні до християнства. Навівши слова Шевченка "Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу", вчений наголошує: "Убогу, а не найсвітлішу, найпотужнішу, найбогообранішу і найбогопокликанішу, як вітчизна у Хомякова". І продовжує: "Шевченко хотів тільки справедливості, Хомяков – вищості у світі. Тут узагалі межа між любов'ю до народу і самозвеличенням у народі, між патріотизмом і великодержавницькими або богоносними претензіями, для яких народ є лише знаряддям, а не метою" (Дзюба, 1989, с. 213–214). Хомяков як поет особливо, послуговуючись словами Шевченка "славився царевою святою войною", а в українського поета, наголошує Дзюба, "скрізь і всюди народний погляд на війну – як на безглузде і жорстоке лихо, як на злочинне діло царів і панів" (Дзюба, 1989, с. 273). Зрештою вчений звертає увагу, що саме "Шевченко рано й прозріло помітив у

слов'янофільстві оцю тенденцію виключати український народ зі слов'янської сім'ї, тобто не визнавати за українським народом права бути окремою і рівноправною з іншими національною одиницею, розчиняти його в "общерусскости", узурпуючи на користь останньої його історію, культуру, землю". Цитуючи із епілогу до "Великого льоху" слова : "Кажуть, бачиш, що все то те / Таки й було наше, / Що вони тільки наймали / Татарам на пашу / Та полякам...", він тлумачить: "Це – саркастичний перифраз версії офіційної та взагалі державницько-патріотичної історіографії, для якої Україна була всього лиш "окраиной" царської Росії, тимчасово відступленою татарам і полякам" (Дзюба, 1989, с. 96–97).

Свого часу, аналізуючи ставлення Шевченка до таких засадничих ідей Кирило-Мефодіївського братства, як слов'янська федерація й український месіанізм, я помітив, що його позиція є відкритим протистоянням до тих поглядів і дій російських письменників, зокрема слов'янофілів, які мають шовіністичне наповнення (Яременко, 2007, с. 59–77). Тут доречно, хай і дещо сумбурно, у формі тез, нагадати про основне з написаного тоді. Зі слов'янського масиву Шевченко (як і пізніше, наприклад, російський історик В. Ключевський) виокремлював росіян, помічаючи великий вплив на їх формування азійських етносів, угро-фінських народів. Принаймні можна з певністю твердо сказати, що Шевченко послідовно і твердо на різних рівнях, багатоаспектно, як переконливо показав Є. Нахлік, протиставляв українців і росіян як різні народи (див.: Нахлік).

У поемі "Єретик", як слушно констатував Ю. Івакін, образ слов'янських річок, що зливаються в морі слов'янському (присвята Шафарикові), протиставлявся автором пушкінському образу слов'янських джерел, що зливаються в морі російському, аби воно не обміліло (Івакін, 1964, с. 148, 211). У Шевченковому "слов'янському морі", – пояснює І. Дзюба, – "дух волі і рівності, в ньому немає загрози втрати себе" (Дзюба, 1989, с. 121). Слова із молитви Гуса – "Разбойники, кати в тіарах / Все потопили все, взяли, / Мов у Московії татаре" (р. 154–155) – є одночасним, однаково іронічним і вдалим, порівнянням недолугих християнських провідників із язичниками, і натяком на вже згаданий потужний

азійський вплив у формуванні Московії, передусім у бік відходу цієї держави від основних християнських засад.

М. Костомаров на слідстві прямо і точно заявив, що "про слов'янство він (Шевченко. – В. Я.) зовсім не турбувався ні в доброму, ні в поганому сенсі, а був полум'яним малоросом до крайнощів" (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1, с. 277). Не об'єднання, а наукове, історіографічне відзиськання загублених політикою та імперською ідеологією слов'янських народів, а найпаче українського, турбує Шевченка. Буде визнання існування народу – прийде з часом і політичне самовизначення. Можна погодитися із М. Зеровим, який звернув увагу, що той же Орлов підтримував у показаннях Андрузького тезу про поділ братчиків на слов'янофілів та українофілів і радив ужити заходів саме проти останніх, як небезпечніших (Кирило-Мефодіївське товариство, 1990, т. 1, с. 67–68; т. 2, с. 501). Шевченко міг погодитися із Герценом, що російські слов'янофіли забули, що серед інших народів слов'янська ідея пов'язувалася з націоналізмом і була "волянням задоволеного чужинецьким ігом народу" (Герцен, 1946, с. 285). Велика частина Шевченкового "Послання" є апеляцією до тих, хто захоплювався панславізмом ("А ви претесь на чужину / Шукати доброго добра... / Братерства братнього!" (р. 35–36, 38); "І Коллара читаєте / З усієї сили, / І Шафарика, і Ганку, / І в слов'янофіли / Так і претесь... / І всі мови / Слав'янського люду – / Всі знаєте" (р. 113–119) та прикрашував історію України. Шукання "братерства братнього" – найвідливіша сатира на слов'янофілів. Шевченко чи не першим в Україні зрозумів, що слов'янофілість і панславізм на той час вже швидко вироджувалися в панполонізм і, особливо, панрусизм. Не випадково, що він, за спогадами Костомарова, до поєднання з росіянами ставився "задирливо і не толерантно" (подаю за: Кониський, 1991, с. 202). І в цьому не був самотнім. Шевченко не лише вважав гіпотетичну слов'янську федерацію утопією, а й, як висловлювався М. Чернишевський у полеміці з М. Костомаровим на цю тему, "шкідливою для всієї Європи і, зокрема, згубною для кожного зі слов'янських племен" (див.: Дзюба, 1989, с. 122). Поняття "слов'янське братство" після солдатчини по суті зникає із лексики Шевченка й

утверджується, пронизаний іронією, вислів "слов'янська братія". Про це красномовно свідчить такий факт. 22 листопада 1858 року П. Куліш пише Шевченкові проект листа-відповіді М. Максимовичу на пропозицію дати дві поезії для московської газети "Парус" і той його суттєво коректує: "Спасибі вам, мій щирый, мій єдиний земляче, за ваш шанобний лист, котрий я читаю, дивуюсь і не надивуюсь: чого б то мені, скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, яко по морю, під тим парусом! Хіба я Олег, нехай Бог криє, або що? "Парус" у своєму універсалі перелічив усю слав'янську братію (підкреслення моє. – В. Я.), а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми, вже бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів" (див.: Листи, 1993, с. 124; Шевченко, т. 6, 2003, с. 176, 461–462 – коментарі). Міркую, що в поборюванні вже реакційного тоді слов'янофільства Шевченко був послідовнішим і принциповішим за інших братчиків. Адже коли лідер російських слов'янофілів І. Аксаков почав видавати газету "День" (1861–1865), яка по суті була антиподом української "Основи", то його кореспондентами залишалися і Куліш, хоч і дотепно означив це видання як "Ніч" для українства, і Костомаров, хоч у листах до І. Аксакова з гідністю писав, що та газета є "великорусофильская" або "филокацпская" і по суті звинувачував її творців у великоросійському шовінізмі (Федорук, 2018, с. 24, 25). "Будьте логичны и верны себе: либо станьте на точку государственной принудительности и действуйте заодно с III-м Отделением, либо уважайте право южнорусского народа и не приказывайте ему молчать на своем языке и говорить на Вашем. Пусть он сам решает свою судьбу. [...] Вы требуете от нас вражды к полякам! Помилуйте, благородное ли это дело возбуждать вражду к кому бы то ни было. И дело ли это литературы и науки! К несчастью мы слишком долго враждовали с поляками" (цит. за: Федорук, 2018, с. 24, 26), – писав історик у жовтні й листопаді 1861 р., передаючи позицію петербурзької української громади і насамперед недавно спочилого Шевченка. Доречно згадати, що О. Герцен в 169 листі "Колокола" (15.08.1863) друкує статтю "Виселицы и журналы", в якій повідомляє, що "День" називає поляків, "сражающихся за независимость своего отечества, бандитами", "а польское правительство, организовавшее

восстание и управляющее между жизнью и смертью всей страной, – *вертепом разбойников и вешателей*". Автор влучно називає це "патриотическим остервенением". А ще іронізує: "Славянофилам есть чему радоваться: национальный, до-петровский фонд не изменился, по крайней мере в дикой исключительности, в ненависти к иностранному и в неразборчивости средств суда и расправы" (Герцен, 1937, с. 365, 366). Академік С. Єфремов вважав, що саме завдяки Герценові в тогочасній "дореформенній Росії" було вперше виразно сформульовано, "що Україна – і не Польща, і не Московщина, що це країна самостійна, з своїми національними прикметами і з власними інтересами, які наказують їй дбати насамперед про своє власне життя, не поступаючись ним перед сусідами" (цит. за: Меленчук, 2011, с. 69; див. також: Шевченко, 1927, с. 527–529).

Незадовго до арешту Шевченко у Седневі написав у "апостольському стилі" (П. Зайцев) передмову до нездійсненого видання "Кобзаря", що мала програмове спрямування. В ній різко критикуються російські літератори: "Кричать о братстве, а гризутся, мов скажені собаки (малася на увазі полеміка між "західниками" і "слов'янофілами". – В. Я.). Кричат "о единой славянской литературе", а не хотят і заглянуть, що робиться у слов'ян!". "Кричать" – виразна вказівка на такі антихристиянські риси як самохвальба і гордія. Але основні саркастичні стріли спрямовані таки проти своєї української еліти, яка "не бачить нашего народа – так, як його Бог сотворив". Шевченко закликає освічену верству передусім клопотатися не проблемами інших народів, зокрема російського ("А на москалів не вжайте..."), а молитися Богу та розумно працювати "во ім'я матері нашої України безталанної" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 207–208). Мовне багатство особливо помітне в порівнянні. Не випадково Анатоль Перепада в інтерв'ю тижневику "Дзеркало тижня" за 19 жовтня 2007 року так казав про великого перекладача Миколу Лукаша: "У перекладацтві він сказав нове слово. Відкрив нам очі на аристократизм простої селянської мови. Українська цивілізація формувалася тисячоліттями... Так от, наші предки всьому видимому і невидимому дали назву. Лукаш тільки трохи відкрив нам це багатство". Думаю, що в Шевченковій "Передмові" у висловах "Бо ми не бачили нашего народа – так як його Бог

сотворив" і "Щоб знать людей, треба пожити з ними" і є вказівка на те багатство і потребу його освоєння.

Шевченко був принциповим противником месіанізму будь-якого народу і будь-якої релігії стосовно інших етнічних спільнот і віросповідань. Про це з усією силою свого неповторного таланту поет заявив у "Кавказі" (1845 р.) (див.: Дзюба, 1995, 65 с.). В його спадщині можна виявити мотиви світового покликання кожного з народів, але це не повчання інших, а лише так зване "збагачувальне місіонерство". А "Кавказ", гадаю, є твором, у якому російський великодержавний шовінізм показаний і засуджений у всій своїй повноті, з небаченою в світовій літературі художньою глибиною. Наприклад, точніше і дошкульніше не скажеш про його захланність, ніж у поемі: "Всьому навчим; тільки дайте / Свої сині гори / Остатнії... бо вже взяли / І поле, і море" (р. 152–155). Втім, ще раніше про передусім російську імперську зажерливість Шевченко висловився в поемі "Сон (Комедія)", не випадково вже на початку, в зачині назвавши її першою в поданій там панорамі людських гріхів (р. 4–8). Давав зрозуміти: гріх великодержавного шовінізму, як і гордині, мегаформою якої він по суті і є, тягне і породжує за собою інші аморальні вчинки й окремих людей.

Думаю, що від російських слов'янофілів, попри їхнє доброзичливе особистісне ставлення до нашого поета, зрозумівши їхню шовіністичну природу, Шевченко вже ніяких позитивних новацій, особливо в літературі, не очікував. Але ще жевріли сподівання на їхнє каяття, особливо перед слов'янським світом. Через те в його щоденнику є дворазовий запис одного вірша О. Хомякова – власною рукою під назвою "Кающаяся Россия" (4.09.1857). і рукою Г. Галагана (16.04.1858) без назви. Але окремі правки і доповнення, які були в ньому, зроблені, думаю, самим Шевченком, переконують мене, що він не сподівався, що росіяни на таке покаяння здатні (див.: Яременко, 2021, с. 48–49). Враховуймо, що О. Хомяков іронічно згадується також пізніше в поезії "Умре муж велій в власяниці..." як "Русі ревнитель, / Москви, отечества любитель" (р. 5–6), де автор також саркастично закликає його та інших до сповідування гріхів. По суті Шевченко передбачав живучість шовіністичної

складової слов'янофільського крила російської літератури (див.: Лосєв, 1999, с. 106, 110).

Слід пам'ятати, що серед російських письменників, сучасників Шевченка, було й чимало таких, які створювали тексти далекі від шовіністичної спрямованості: М. Лермонтов ("Прощай немытая Россия, / Страна рабов, страна господ"; "Печально я гляжу на наше поколение! / Его грядущее – иль пусто, иль темно"), М. Огарьов ("Мы неподвижны и гнием, / Не помышляя ни о чем"), А. Григор'єв ("Прощай, холодный и бесстрастный, / Великолепный град рабов [...]. Будь проклят ты..." – у вірші "Прощание с Петербургом") (Музы, 1988, с. 31, 124, 201–202]. Але у А. Григор'єва, який, між іншим, в одній із рецензій ставив поезію Шевченка "по красі і силі" не "нарівні, а "дали" Пушкіна і Міцкевича" (подаю за: Жулинський та ін. (Ред.), 2012, т. 2, с. 170), були й "шовіністичні огріхи", коли він в одній із поезій все-таки критично вігукувався про стару Європу і молоду Америку і протиставно їм писав: "А наша Русь крепка [...]. / И в ней одной теперь приют себе находит / Все то, что человека благородит" (Музы, 1988, с. 207). Повернувшись із солдатчини, Шевченко, за словами його біографа Павла Зайцева, "більше зійшовся і заприязнився з тими російськими літераторами, що визначалися такою самою, як і він, щирістю і безпосередністю вдачі, як от з Миколою Курочкіним і братами Жемчужниками, що були людьми винятково доброго серця, а з-поміж росіян справді щирими українофілами" (Зайцев, 2004, с. 319). А взагалі в російській літературі ХІХ ст. чи не єдиним найглибшим критиком художніми засобами великодержавного шовінізму можна вважати Михайла Салтикова-Щедріна (1826–1889). В романі "История одного города" (1869–1870), де автор "в сатирично прихованій формі подає, "сказати б, есенцію історії Росії" (Маланюк, 1995, с. 156), черговий градоначальник (сиріч цар) Бородавкін "за десять лет до прибытия в Глухов... начал писать проект «О вящем армии и флотов по всему лицу распространении, дабы через то возвращение (sic) древней Византии под сень российския державы уповательным учинить...»". Він часто, як бачили глупівці, з балкона свого "градоначальнического дома взирал... с полными слез глазами на синеющие вдалеке византийские твердыни". Чекав "клича"

і мріяв, як "сперва с Византией покончим-с, а потом-с... на Драву, Мораву, на дальнюю Саву, / На тихий и синий Дунай...". Бородавкін навіть приготував для географії резолюцію: "...На будущее время известную вам Византию во всех учебниках географии числитъ тако: Константинополь, бывшая Византия, а ныне губернский город Екатериноград, стоит при излиянии Черного моря в древнюю Пропонтиду и под сень российской державы приобретен в 17... году, с распространением на оный единства касс...". А серед внутрішніх потреб цей градоначальник називав цивілізацію, яку визначав суто поросійськи: "Наука о том, koliko каждому Российской Империи доблестному сыну отечества быть твердым в бедствиях надлежит" (цит. все за: Салтыков-Щедрин, 1947, с. 42–43). Окремі російські літературознавці помічають, що в романі "История одного города" автор стосовно росіян подавав їхні "внеисторические роковые черты национальной ментальности" (вислів Л. В. Оборіна). Деякі з цих рис мають безпосередній стосунок до формування російського великодержавного шовінізму включно з його сучасними проявами. Так в обивателів Глупова навіть після побиття їх новим градоначальником, не минає стан захоплення, "потому, что умы еще были полны воспоминаниями о недавних победах над турками" і всі сподівалися, що він "во второй раз возьмет приступом крепость Хотин". А у відповіді на звинувачення в "глумлении над русским народом", яка стала друкуватися як додаток до роману, Салтыков-Щедрін так формулює одну із "характеристических черт русской жизни": "Легкомыслие, доведенное до способности не краснея лгать самым бессовестным образом (див.: Салтыков-Щедрин, 1947, с. 12, 14, 99, 100). Шевченко, познайомившись з першими творами Салтыкова-Щедріна, передбачав, що його сатира, продовжуючи гоголівські традиції, сягатиме викриття найбільших болячок Російської імперії і тому в щоденнику іменував цього письменника "щирим другом", заохочував до творчості (запис за 5.09.1857). Згадуючи там "Губернские очерки" цього письменника, він назвав нарис "Матушка Мавра Кузьмовна", в якому Салтыков-Щедрін, маючи великий адміністративний (служба в губернській канцелярії) досвід переслідування

російських розкольників-старовірів під час перебування-заслання у Вятській губернії, демонстрував, як і в інших творах цього циклу, негативне до них ставлення. Можливо, згадування саме цієї повісті зумовлене також і Шевченковою різкою критикою старовірів із середовища відомих йому уральських козаків, про що свідчить, зокрема, його щоденниковий запис (див.: Шевченко, 2003, т. 5, с. 51). На думку П. Зайцева, "придивившись до побуту і звичаїв уральських козаків-старовірів", Шевченко зневажав їх за "бузувірство" (релігійний фанатизм) і "зашкарублість" (неподатливість до нового, прогресивного) (Зайцев, 2004, с. 237).

Між іншим, у романі "История одного города" є текст, який стосується вже згаданого персонажа Бородавкіна: "Даже сочинены были стихи, в которых автор добирался до градоначальниковой родительницы и очень неодобрительно отзывался о ее поведении" (Салтыков-Щедрин, 1947, с. 46). Так ось, прикметно, що В. Я. Кирпотін, автор книги про життєпис Салтикова-Щедріна і його творчість, висловив таке припущення про цей уривок: "Оскорбление памяти любезнейшей родительницы Бородавкина "в стихах" – штрих из "Сна" Шевченко, которого долго не мог забыть ему Александр II" (подаю за: Жулинський та ін. (Ред.), 2015, т. 5, с. 633).

Ще з більшою повагою Шевченко ставився і до іншого російського письменника Олександра Герцена (1812–1870). У щоденнику називав його святим, апостолом і намалював олівцевий портрет (див.: с. після запису за 10.12.1857). Герцен теж критично і прямо висловлювався про великодержавні амбіції Росії, зокрема і в літературі, розуміючи її величезний вплив на розвиток суспільної думки. Наприклад, у його книзі "О развитии революционных идей в России", виданій 1851 року спершу французькою мовою, виклад базується на характеристиці найвизначніших письменників. "Кто из нас не желал вырваться навсегда из этой тюрьмы, занимающей четвертую часть земного шара, из этой чудовищной империи..." (Герцен, 1937, с. 403), – читаємо там. А 1859 року в № 34 "Колокола" (за 15.01) Герцен прямо відповідає на питання, як бути, якщо Україна "не захочет быть ни польской, ни русской": "По моему вопрос разрешается очень просто. Украину следует

в таком случае признать свободной и независимой страной. Развяжем-те им руки, развяжем-те им язык, пусть речь их будет совершенно свободна" (цит. за: Герцен, 1937, с. 174).

І після скинення царя та скасування імперії російська культура не розпрощалася з шовінізмом. Саме російські публіцисти і письменники в еміграції помітили, що з проголошенням СРСР імперський раж в Росії не вичерпався. "И вот произошло изумительное в судьбе русского народа событие. Вместо Третьего Рима в России удалось осуществить Третий Интернационал, и на Третий Интернационал перешли многие черты Третьего Рима", – спостеріг філософ М. Бердяев. І попереджав: "На Западе очень плохо понимают, что Третий Интернационал есть не Интернационал, а русская национальная идея. Это есть трансформация русского мессианизма" (цит. за: Бердяев, 1989, с. 89). Власне, і Євген Маланюк із цих позицій, ще глибше, пояснював, чому тереном реалізації марксизму стала саме Російська імперія: "Цим пунктом став російський месіанізм, бо й марксизм є й був лише наукоподібною формою месіанізму". "І зовсім не випадково, – продовжує він, – останній найбільший поет російської літератури – Олександр Блок привітав був большевицький переворот голосною блюзнірчо-месіаністичною поемою "Дванадцять", де на чолі дванадцяти большевицьких червоногвардійців умістив постать Ісуса Христа, себто в дійсності, розуміється, Антихриста" (Маланюк, 1995, с. 152).

Літературний шовінізм проглядає і в по-антибільшовицьки налаштованих авторів. Наприклад, у філософа і релігійного публіциста Г. П. Федотова (1886–1951), який у статті "Три столицы" (1926) бідкався, що "русская литература прошла совершенно мимо Киева" (Федотов, 1989, с. 215). Визначний російський релігійний мислитель Володимир Соловйов (1853–1900) виступав проти російщення, за свободу совісті, критикував слов'янофілів (див: Соловьев, 1989, с. 217, 222), але і в його текстах можна знайти залишки чи "пережитки" шовіністичних позицій. Це, наприклад, твердження: існують три історичні світи-цивілізації (мусульманський Схід, Західна цивілізація, світ слов'янський), а "все, що знаходиться поза ними, не має загального світового значення, не здійснює прямого впливу на історію людства" (Соловьев, 1989, с. 199,

216). А цілком виразно великодержавний шовінізм проявився, і теж у поєднанні з літературою, в ідеолога "зміновіхівства" і основоположника російського націонал-більшовизму Миколи Устрялова (1890–1937), який був родичем М. Г. Устрялова, придворного історіографа царя Миколи I, особливо у статті "Patriotica" (1921) (див.: Устрялов).

Шевченкові твори стали найпереконливішим аргументом з боку тих політичних сил, які в боротьбі за владу використовували тезу "Росія є тюрмою народів" (див.: Дзюба, 1995, с. 363). Тому після приходу більшовиків до влади вони з тактичних міркувань позірно оголосили боротьбу з російським великодержавним шовінізмом. Про його живучість свідчить і те, що ця проблема знову не могла оминати літературну царину. "Розбити російський месіанізм, – наголошував український письменник М. Хвильовий, – це значить не тільки відкрити семафор для експреса радісної творчості, який вітром свого руху почне дійсну весну народів, але й звільнить московську молодь від вікових забобонів великодержавності" (Хвильовий, 1990, т. 2, с. 603). Він наївно твердив, що "Белінський з його месіанізмом вже не повернеться", мовляв не буде тих, "хто вище за все ставить не комуністичне суспільство, а єдність Вітчизни Івана Калити" (Хвильовий, 1990, т. 2, с. 604). Мався на увазі лист тодішнього очільника російських письменників М. Горького до О. Слісаренка, в якому перший у шовіністичному дусі по суті не давав згоди на переклад свого роману "Мать" українською мовою, що викликало різкий осуд у середовищі українських письменників.

Про лицемірну підміну російського великодержавного шовінізму розмовами про інтернаціоналізм в останні періоди існування СРСР, блискуче показав академік І. Дзюба у своїй книзі з красномовною назвою "Інтернаціоналізм чи русифікація?", в якій сьомий розділ має назву "Пугало українського буржуазного націоналізму" і реальність російського великодержавного шовінізму як головної небезпеки в національному будівництві СРСР" (Дзюба, 1998, с. 68). Там автор, зокрема, звертає увагу, що "«реабілітація» колоніального спадку Російської імперії як «предка» СРСР все ширше входить у сучасну російську літературу, критику, публіцистику" (Дзюба 1998, с. 74).

25 грудня 1859 року Шевченко пише поезію *"Осія. Глава XIV. Подражаніє"*. "Це немовби його прощальне слово до України. Воно завершує ту судну мову до земляків, яку розпочато "Посланням" 1845 року [...]. Може, "найзапекліше" з усього, що написав Шевченко" (Дзюба, 2008, с. 550–551), – так висловився про цей твір І. Дзюба. Цей твір починається "апокаліптичною" фразою: "Погибнеш, згинеш Україно, / Не стане знаку на землі". По різному можна її трактувати. Звичайно, йдеться не про фізичне зникнення України, а про Боже покарання ("уб'є незримо і правдиво" – р. 11) за "гріхи синовні" (р. 29) в результаті, вважаю, реалізації російської ідеї-загрози великодержавного шовінізму. "Російської" – бо згадуються імена засновника Російської імперії Петра I і засновника української козацької державності Богдана Хмельницького (р. 7–8), який необачно почав на деякий час повертати Гетьманщину в напрямку Москви. Бо в седневіській передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" є фраза "Проміяли свою добру рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придачу ще й "в" додали" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 208). "Загроза" – в асиміляції українців, втраті ними здатності до самоідентифікації і належного спротиву цьому процесу, особливо з боку еліти. Ось чому тут читаємо гнівно-саркастичне: "Руками скверними створили / Свою надію; й речете, / Що цар наш Бог, і цар надія..." (р. 57–59). Адже царизм – це один із постулатів чи ідеологем російського великодержавного шовінізму, починаючи з формули "православие, самодержавие, народность", а освічені малороси, як показує І. Дзюба, демонстрували масу поетичних вірнопідданських почуттів у разі смерті чи сходження на престол чергового російського імператора (див.: Дзюба, 2008, с. 565–567). Тут варто згадати, що в поемі Шевченка "Сліпий" (1845) і в її новій редакції "Невольник" (1859) є слова Степана, який, розповідаючи про свою участь у черговій колоніальній війні імперії, висловився так: "А москалі і світ Божий / В путо закували!" ("Сліпий", р. 635–636). "Світ Божий" (тут у значенні світа-світла Христового) і є передусім світом чи світлом Христової правди, як і в поезії "Стоїть в селі Суботові" (епілог до містерії "Великий льох"), де читаємо "Світ правди засвітить". Думаю, що ними означено таку рису російського великодержавного шовінізму, як

антихристиянськість, спроба "привласнення" самого Бога ("Сам Бог у нас" – у поемі "Кавказ"). Висловлену вище думку про передусім антишовіністичне (в сенсі втрати здатності до ідентичності, самоідентифікації українців; їх асиміляції) спрямування поезії *"Осія. Глава XIV. Подражаніє"* підкріплюю і тим, що в ній читаємо: "Вас найде правда-мста", "Скажи, що правда оживе, / Натхне, накличе, наживе / Не ветхее, не древле слово / Розтленноє, а слово нове" (р. 44, 64–67). "Слово нове" – християнське, бо є "Новий Завіт". Враховуймо й синонімічне багатство та символізм Шевченкового слова. Назви "Сліпий" і "Невольник" за сюжетною лінією поем ще можуть нагадувати, образно висловлюючись, і про "сліпоту", і про "безвілля" українців як народу, який не бачить асиміляційної загрози і не має сили волі, щоб їй опиратися.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. В сучасній російській літературі, якщо її першопочатком вважати творчість Пушкіна, шовіністичні мотиви зароджувалися спочатку і були паралельними з процесом формування Російської імперії. Втім, можна вказати ще на О. Радіщева (1749–1802). Його Бердяєв називав "родоначальником русской интеллигенции", який "утверждал верховенство совести", для якого "главное было не государство, а благо народа" (Бердяев, 2016, с. 21). Але Радіщев у своєму основному творі "Путешествие из Петербурга в Москву" (1790) картає владу не за невиситими прагнення до загарбання територій, а за розкоші виконавців: "Военачальник, посланный на завоевание, утопал в роскоши и веселии... В войсках подчиненности не было". Хвалив Ломоносова за те, що він "поставил российскому стихотворению правила, на благогласии нашего языка основанные" і "сие исполнил он, написав оду на победу, одержанную российскими войсками над турками и татарами, и на взятие Хотина, которую, которую из Марбурга (насправді – із Фрейберга. – В. Я.) он прислал в Академию" (Радишев, 1975, с. 81, 243–244). Одним із перших мислителів Шевченко показав, що в такому потворному явищі, як великодержавний шовінізм присутня (особливо стосовно Росії), крім політичної, релігійної, ідеологічної, і культурницька (передусім літературна) складова. Вказав, що в російському варіанті шовінізму основи для

великодержавництва по суті закладав також і сам тодішній найвизначніший літературознавчий критик Віссаріон Бєлінський, що, за словами М. Добролюбова, "завжди буде гордістю, славою і окрасою російської літератури", і проти позицій якого і були спрямовані основні сатирично-звинувачувальні стріли поета. Шевченко подав приклад того, що проти такого агресивного, брутального і аморального явища, яким є російський великодержавний шовінізм, треба боротися не опускаючись до рівня опонентів, пам'ятаючи, що ти представник красного письменства. Поет не дозволяв собі образливих висловів, а удаваним самоприниженням (у "Гайдамаках" – р. 104–105, 185–186; в листі до Г. С. Тарновського 25.01.1843) нагадував читачам про християнську чесноту смиренності. Взагалі оцим постійним звертанням уваги на християнські цінності у протистоянні з великодержавним шовінізмом поборював його вищим цивілізаційним рівнем. Цей ступінь проявляється і в тому, що поет своїм "Кавказом" дав світові гарний урок потреби захисту від шовінізму не лише свого, а й інших, щонайменших за чисельністю, народів. Тим підірвав один із постулатів великодержавного шовінізму про більшу корисність для людського поступу існування саме великих держав. Навпаки, у згаданій "Передмові" він виразно і твердо висловився за мовне розмаїття світу як необхідної умови загальнолюдського поступу. Власне, завдяки тривалій історії пікірування Шевченка з російськими письменниками можна впевненіше вести мову і про існування окремішньої літературної форми великодержавного шовінізму, що в добу інтернету набирає ваги, трансформуючись в інформаційну. Сучасне велике геополітичне протистояння і російська агресія проти України переконливо демонструють, що малі країни і їхні народи займають значно реалістичнішу позицію стосовно перспектив існування людства в належних цивілізаційних формах.

Шевченкова поема "Кавказ", як ніякий інший твір, наштовхувала на роздуми про світовий устрій в напрямку реалізації тих ідей, які тоді вже зароджувалися, і згадані у книзі І. Дзюби, а саме: малі держави не таять у собі загрози тиранії, природніші і кращі для загальнолюдського поступу (Руссо, Монтеск'є); союзи малих держав балансують світ (французький

соціолог Ле Пле) (Дзюба, 2006, т. 2, с. 412). Вони, якщо оглядати геополітику, актуальні і сьогодні.

Свого часу Євген Маланюк висловив думку, що поет у "Сні (Комедія)" й "Кавказі", "як ніхто перед ним і після нього, розкриває *механізм* імперії і дає геніальну аналізу *психології* російського імперіалізму: "нам тільки сакля очі коле: чого вона стоїть у вас, не нами дана". І продовжує: "Росію треба було "громадою" одностайне й односердне" валити цілу, разом із символом ("царем"), а не лише сам символ" (Маланюк, 1995, с. 41). В наші дні приходиться розуміння цієї істини, хоч не для всіх країн і політиків, і замість царя треба мати на увазі "створеного руками скверними" найвищого посадовця-злочинця.

На деякий час після відновлення самостійності України тривога за повернення старої віджилої більшовицької системи затулила загрозу російського шовінізму. Але пророчим виявилось застереження академіка І. Дзюби, висловлене свого часу в рубриці "Діалоги" на сторінках часопису "Генеза": "Нам загрожує не реставрація комунізму (це фактично неможливо), а просто приєднання до російського шовіністичного руху, який теж використовує комуністичні гасла. Це – головна небезпека, і вона має шанси здійснитися". А щоб цього не сталося в ХХІ столітті, світовій спільноті корисно знати про Шевченкове протистояння з російським великодержавним шовінізмом, що є таким мотивом його творчості, який, послуговуючись словами того ж академіка І. Дзюби, "звернений на незрівнянно ширшу клавіатуру людського духу" і "переростає в судний образ усієї тієї цивілізації, яка привласнила собі назву християнської, не ставши такою" (див.: Дзюба, 2008, с. 327–328). Не треба навіть в епоху небачених інтелектуальних можливостей людства абсолютизувати уславлювальний раціоналізм, бо "розумне слово" дуже легко "підбивається брехнею"...

Список використаних джерел

Барабаш, Ю. (2011). *Просторинь Шевченкового слова: текст – контекст – семантика – структура*. Темпора.

Белинский, В. Г. (1956). *Полное собрание сочинений в 13 т. Т. 12: Письма 1841–1848*. Издательство Академии наук СССР. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/belinsky.htm>

Бердяев, Н. (1989). Истоки и смысл русского коммунизма. *Юность*, 11, 80–93.

Бердяев, Н. А. (2016). *Русская идея. Миросозерцание Достоевского*. Издательство "Э".

Борисенок, Е. Ю. (Ред.). (2012). *Русские об Украине и украинцах* Алетейя. Козловский, А. А. & Тюнькин К. И. (Сост.). (1977). *В. Г. Белинский в воспоминаниях современников*. Изд-во "Художественная литература".

Герцен, А. И. (1946). *Былое и думы*. Гослитиздат.

Герцен, А. И. (1937). *Избранные сочинения*. Гос. Изд.-во "Художественная литература".

Гоголь, Н. В. (1990). *Выбранные места из переписки с друзьями*. Советская Россия.

Голубенко, П. (1993). *Україна і Росія у світлі культурних взаємин*. Дніпро.

Грабович, Г. (2013). *Прижиттєва реценція Шевченка: становлення національного поета. Тарас Шевченко в критиці. Т. 1: Прижиттєва критика (1839–1861)*. Заг. ред. Григорія Грабовича. Критика.

Дзюба, І. М. (1989). *Усякого своя доля (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами. Літературно-критичний нарис*. Рад. письменник.

Дзюба, І. (1995). *"Застукали сердешну волю..." (Шевченків "Кавказ" на тлі непроминального минулого)*. Дніпро.

Дзюба, І. М. (1998). *Інтернаціоналізм чи русифікація?*. Видавничий дім "KM Academia".

Дзюба, І. М. (2006). *3 криниці літ: у 3 т. Т. 1*. Вид. дім "Києво-Могилянська академія".

Дзюба, І. М. (2008). *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. Вид. дім "Києво-Могилянська академія".

Дзюба, І. М. (2011). *Нагнітання мороку: від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ*. Вид. дім "Києво-Могилянська академія".

Зайцев, П. (2004). *Життя Тараса Шевченка*. АТ "Обереги".

Івакін, Ю. О. (1964). *Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії до заслання*. Наукова думка.

Івакін, Ю. (1968). *Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії 1847–1861 рр*. Наукова думка.

Кирило-Мефодіївське товариство (1990). У 3 т. (упоряд.: М. Бутич, І. Глизь, О. Франко). Наукова думка.

Кониський, О. Я. (1991). *Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя*. Дніпро.

Лизанчук, В. *Не плутаймо поняття націоналізм і шовінізм!* URL: <https://journ.lnu.edu.ua/news/ne-plutajmo-ponyattya-natsionalizm-shovinizm>

Листи до Тараса Шевченка (1993). Наукова думка.

Лосев, І. (1999). Україна в контексті російського "неослов'янофільства". *Сучасність*, (5), 106–111.

Маланюк, Є. (1995). *Книга спостережень*. Аттіка.

Меленчук, О. (2011). Коментування персоналій у листуванні та щоденнику Т. Шевченка: досвід С. Єфремова. *Слово і час*, (5), 65–72.

Музы пламенной сатиры: Русская стихотворная сатира 1830–1870-х годов (1988). Современник.

Нахлік, Є. Шевченкове протиставлення України та Московщини, українців і росіян. URL: <https://zbruc.eu/node/115248>

Пазяк, М. М. (Упоряд.). (1990). *Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру*. Наукова думка.

Петров, А. М. (1935). Из далекого прошлого. *Звенья*, 5, 304–342.

Попов, Михаил Максимович. URL: <https://ru.wikipedia>.

Попов, М. М. (1893). А. П. Ермолов в ополчении. *Русская старина*, т. 80, кн. XII, 629–638.

Радищев, А. Н. (1975). *Путешествие из Петербурга в Москву*. Детская литература.

Росовецький, С. (2015). *Шевченко і фольклор. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене*. Критика.

Салтыков-Щедрин, М. Е. (1947). *Избранные сочинения*. Государственное издательство художественной литературы.

Свобода, В. (1990). *Шевченко і Белінський*. ЗНТШ. Т. ССXXI, 93–106.

Сергеев, С. М. (б. д.). "Не хочу быть даже французом...": Виссарион Белинский как основатель либеральной России. URL: <https://web.archive.org/web/20191017180439/https://www.portal-slovo.ru/history/39069.php>

Ващенко В.С. та ін. (Ред.). (1964). *Словник мови Шевченка*. В двох томах. Т. 2: О–Я (ред. тому В. Г. Мариниченко, Л. О. Родніна). Наукова думка.

Білодід, І. К. та ін. (Ред.). (1975). *Словник української мови*: В 11 т. Т. 6: П–Поїти. Наукова думка.

Соловьев, В. (1989) Статьи и письма. *Новый мир*, 1, 223–234.

Тарас Шевченко в критиці. Т. 1: Прижиттєва критика (1839–1861) (2013). Критика.

Трубецкой, Е. Н. (1990). О христианском отношении к современным событиям. Статьи. *Новый мир*, (7), 195–229.

Тургенев, И. С. (1967). *Воспоминания о Белинском. Тургенев И. С. Полное собрание сочинений и писем в двадцати восьми томах*. Т. 14, 22–63. Наука.

Тюстин, А. В., Шишкин И. С. (2012). *Пензенская персоналия. Славу Пензы умножившие*. Т. 2 (М–Т). Локус Станди.

Устрялов Н. В. *Patriotica*. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_Ustr_PATR.php#google_vignette

Федорук, О. (2018). Україніка у слов'янофільському архіві. *Критика*, (9–10), 22–26.

Федотов, Г. П. (1989). Историческая публицистика. *Новый мир*, (12), 207–230.

Хвильовий, М. Г. (1990). *Твори: у 2 т. Т. 2: Повість. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети*. Дніпро.

Жулинський, М. Г. та ін. (Ред.). (2012–2015). *Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка*.

Шевченко, Т. (1972). *Дневник. Автобиография. Автографы*. Наукова думка.

Шевченко, Т. (1927). *Повне зібрання творів / під заг. ред. акад. С. Єфремова. Т. IV. Щоденні записки (Журнал). [Текст. Первістні варіанти. Коментарій. Редакція і вступне слово акад. Сергія Єфремова]*. Державне видавництво України, або: URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000850>.

Шевченко, Т. (2001–2014). *Повне зібрання творів: у 12 т.* (М.Г. Жулинський та ін., Ред.). Наукова думка.

Яременко, В. (2007). Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство: додання стереотипів. *Київська старовина*, (2), 59–77.

Яременко, В. (2021). "Гріх, душа жива!" (Мотив і поняття гріха у Тараса Шевченка). *Шевченків світ. Науковий щорічник*. Вип. 14, 43–56. Видавець Чабаненко Ю. А.

Ясь, О. В. (2013). *Шовінізм*. Енциклопедія історії України: В 10 т. (редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.) НАН України. Інститут історії України. Т. 10: Т–Я. 784 с. Наукова думка.

References

Barabash Yu. (2011). *The space of Shevchenko's word: text – context – semantics – structure*. Tempora [in Ukrainian].

Belinsky, V. G. (1956). Complete Works in 13 Volumes. Vol. 12: Letters 1841–1848. Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR [in Russian]. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/belinsky.htm>

Berdyaev, N. (1989). The origins and meaning of Russian communism. *Youth*, 11, 80–93 [in Russian].

Berdyaev, N. A. (2016). *Russian Idea. Dostoevsky's world vision*. "E" publishing house [in Russian].

Bilodid, I. K. et al. (Ed.). (1975). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 Vols. Vol. 6: P–Poyty*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Cyril-Mefodievsky Society (1990). In 3 vols. Compiled by: M. Butych, I. Glyz, O. Franko. Naukova dumka [in Ukrainian].

Dziuba, I. (1995). *"We caught the sad will..." (Shevchenko's "Caucasus" against the backdrop of the unforgotten past)*. Dnipro [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (1998). *Internationalism or Russification?* Publishing house "KM Academia" [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2006). *From the well of years: In 3 volumes. Vol. 1*. Publishing house "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2008). *Taras Shevchenko. Life and creativity*. Publishing house "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2011) *Inflation of darkness: from the Black Hundreds of the early 20th century to the Ukrainophobes of the early 21st century*. Publishing house "Kyiv-Mohyla Academy" Academy" [in Ukrainian].

Dziuba, I.M. (1989). *Everyone has his own fate (Episode from Shevchenko's relations with Slavophiles*. Literary and critical essay. "Rad. writer" [in Ukrainian].

Fedoruk, O. (2018). Ukrainian Studies in the Slavophile Archive. *Criticism*, (9–10), 22–26 [in Ukrainian].

Fedotov, G. P. (1989). Historical Journalism. *New World*, (12), 207–230 [in Russian].

Gogol, N.V. (1990). *Selected passages from correspondence with friends*. "Soviet Russia" [in Russian].

Golubenko, P. (1993). *Ukraine and Russia in the light of cultural relations*. Dnipro [in Ukrainian].

Grabovich, G. (2013). *Shevchenko's lifetime reception: the formation of a national poet*. Taras Shevchenko in criticism. Vol. 1: Lifetime criticism (1839–1861). General editor Grigory Grabovich. Criticism [in Ukrainian].

Herzen, A. I. (1937). *Selected works*. State Publishing house "Artistic literature" [in Russian].

- Herzen, A. I. (1946). *Past and thoughts*. Goslitizdat [in Russian].
- Ivakin, Yu. (1968). *Commentary on Shevchenko's "Kobzar". Poems 1847–1861*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Ivakin, Yu. O. (1964). *Commentary on Shevchenko's "Kobzar". Poems before exile*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Khvylovy, M. H. (1990). *Works: In 2 vols. Vol. 2: Story. Stories. Unfinished works. Essays. Pamphlets*. Dnipro [in Ukrainian].
- Konysky, O. Ya. (1991) *Taras Shevchenko-Hrushivsky: Chronicle of his life*. Dnipro [in Ukrainian].
- Kozlovskiy, A. A. & Tiunkin, K. I. (Comp.). (1977). *V. G. Belinsky in the memoirs of contemporaries*. Publishing house "Artistic literature" [in Russian].
- Letters to Taras Shevchenko* (1993). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Losev, I. (1999). Ukraine in the context of Russian "neo-Slavophilia". *Suchannost*, 5, 106–111 [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. *Let's not confuse the concepts of nationalism and chauvinism!* [in Ukrainian]. URL: <https://journ.lnu.edu.ua/news/ne-plutajmo-ponyattya-natsionalizm-shovinism>
- Malanyuk, E. (1995). *Book of observations*. Attica [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. (2011). Commenting on personalities in the correspondence and diary of T. Shevchenko: the experience of S. Efremov. *Word and Time*, 5, 65–72 [in Ukrainian].
- Muses of fiery satire: Russian poetic satire of the 1830s–1870s* (1988). Sovremennik.
- Nakhlik, E. Shevchenko's opposition of Ukraine and Muscovy, Ukrainians and Russians [in Ukrainian]. URL: <https://zbruc.eu/node/115248>
- Pazyak, M. M. (Comp.). (1990). *Proverbs and sayings: Man. Family life. Traits of character*. Naukova dumka.
- Petrov, A. M. (1935). From the distant past. *Zvenya*, (5), 304–342.
- Popov, M. M (1893). A. P. Yermolov in the militia. *Russian Antiquity*, vol. 80, book XII, 629–638.
- Popov, Mikhail Maksymovich. URL: <https://ru.wikipedia>
- Radishchev, A. N. (1975). *Travel from St. Petersburg to Moscow*. Children's literature.
- Rosovetsky, S. (2015). *Shevchenko and folklore. The second edition, corrected and supplemented*. Krytyka [in Ukrainian].
- Russian about Ukraine and Ukrainians*. Under ed. E. Yu. Borysenok. (2012). Aletea.
- Saltykov-Shchedrin M. E. (1947). *Selected works*. State publishing house of art literature.
- Sergeev, S. M. (n. d.). *"I don't want to be even a Frenchman...": Vissarion Belinsky as the founder of liberal Russia*. URL: <https://web.archive.org/web/20191017180439/https://www.portal-slovo.ru/history/39069.php>
- Shevchenko, T. (1927). *Complete Works: Under the general editorship of Acad. S. Efremov. – Vol. IV. Daily Notes (Journal). [Text. Original Variants. Commentary. Editorial and Introduction by Acad. Serhiy Efremov]*. State Publishing House of Ukraine, or: URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000850> [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (1972). *Diary. Autobiography. Autographs*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2001–2014). *Complete Works: in 12 vols.* (M.H. Zhulynskiy et al., Eds.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Soloviev, V. (1989) Articles and writings. *New world*, 1, 223–234.

- Svoboda, V. (1990). Shevchenko and Belinsky. *ZNTSH T. SSKHI*, 93–106 [in Ukrainian].
- Taras Shevchenko v criticism* (2013). *T. 1: Life criticism (1839–1861)*. Krytyka [in Ukrainian].
- Trubetskoi, E. N. (1990) About the Christian attitude to modern events. *Articles. New world*. 7, 195–229 [in Russian].
- Turgenev, I. S. (1967). *Memories of Belinsky. Turgenev I. S. Complete collection of works and letters in twenty-eight volumes*. Vol. 14, 22–63. Science [in Russian].
- Tyustin, A. V., Shishkin, I. S. (2012). Penza personality. Glory to Penza multiplied. Vol. 2 (M–T). Locus Stands [in Russian].
- Ustryalov, N. V. *Patriotica*. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/_Ustr_PATR.php google_vignette
- Vashchenko, V.S. et al. (Ed.). (1964). *Dictionary of the Shevchenko language. In two volumes. Vol. 2: O–Y*. (Ed. volumes by V. G. Marynychenko, L. O. Rodnina). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yaremenko, V. (2021) "Sin, the soul is alive!" (The motive and concept of sin in Taras Shevchenko). *Shevchenko's world. Scientific yearbook*. Issue 14, 43–56. Publisher Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].
- Yaremenko, V. (2007). Taras Shevchenko and the Cyril and Methodius Brotherhood: Overcoming Stereotypes. *Kyiv Antiquity*, 2, 59–77 [in Ukrainian].
- Yas, O. V. (2013). Chauvinism. *Encyclopedia of the history of Ukraine: In 10 vols*. (Ed.: V. A. Smolii (head) and others). NAS of Ukraine. Institute of the history of Ukraine. Vol. 10: T–Ya, 784 p. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zaitsev, P. (2004). *The Life of Taras Shevchenko*. JSC "Oberegy" [in Ukrainian].
- Zhulynskyi, M. H. et al. (Ed.). (2012–2015). *Shevchenko Encyclopedia: in 6 vols*. NAS of Ukraine, Inst [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 05.02.26

Прорецензовано / Revised: 19.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Vasyl YAREMENKO, PhD (Hist.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-6755-2083

e-mail: v.yarema@ukr.net

Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO IN CONFRONTATION WITH GREAT-POWER CHAUVINISM OF THE LITERARY KIN

Background. *The article explains that the relevance of the topic lies in the need for a deeper understanding of the factors that led to the current most aggressive manifestation of Russian great-power chauvinism towards Ukraine and the West, the emergence of the ugly phenomenon of ruscism.*

Methods: *Textological and lexical analysis of Shevchenko's works, especially the introduction to the poem "Haydamaki", in comparison with the texts of famous Russian writers and publicists.*

Results. The author applies mainly textual and lexical analysis of the work with the involveme*The long-established negative attitude of some Russian critics to the new Ukrainian literature, and especially Shevchenko's works, is significantly specified in the article by interpreting the polemical content of Shevchenko's introduction to the poem "Haydamaky" and by providing information about M. Popov, who, as a favorite gymnasium teacher of the famous critic V. Belinsky, could contribute to the formation of the latter's chauvinistic worldview. Shevchenko's attitude to the segment of Russian literature associated with Slavophilia is detailed. The article describes the problem of great-power chauvinism in Russian literature of different periods of its existence. In the context of the topic and the issue of self-identification, Shevchenko's work "Osee. Chapter XIV. Imitation" is presented.*

Conclusions. *The example of Shevchenko's confrontation allows us to speak more confidently about the existence of a literary form of chauvinism, which is now being transformed into an informational one. Shevchenko's experience allows the world community to understand this threat better.*

Keywords: *great-power chauvinism, Slavophilia, literature, rationality, language, Christianity, text.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.